

Andriy Kulykov

Перше запитання: щоб ви розказали про себе з акцентами на якісь дуже важливі події, які вплинули на формування Вас як особистості?

Андрій Куликов, народився в 1957 року у Києві в родині службовців. Родина російськомовна з діда-прадіда, але моя бабуся теж російськомовна за походженням і за освітою людина працювала диктором українського радіо. Вона насправді була першою дикторкою українського радіо, яка мала звання заслужена артистка республіки. Завдяки тому, що у бабусі була повна шафа книжок, в якій переважали українські книжки, і завдяки тому, що в неї часто-густо збиралися інші диктори українського радіо, я змалечку був долучений до української культури, української мови. Мої батьки не ставили жодних перешкод, хоча особливо і не сприяли. Але тим не менше ... от. І сталося так, що скажімо в своєму класі в російській школі, в російськомовній школі я був одним із небагатьох, хто справді уже з малечку знав українську мову, чим справді великою мірою визначився мій дальший життєвий шлях.

А після восьмого класу я перейшов з російської школи до української, що ще поглибило мою задіяність у всіх цих процесах. Тоді потрапив я в таке оточення, де у нас у класі навчався син Миколи Рудинка, син Дмитра Стельмаха, дочки і сини інших менш відомих, але не менш напевно важливих українських письменників, діячів. Коротше одна справа була дізнаватися про Миколу Руденка з якихось публікацій і то таких публікацій було дуже, дуже мало, а інша справа – прийти вранці до школи і почути, що Валериного батька знову затримали, або заарештували.

Я гадаю, що цей потяг до української культури, української мови і змалку якимось усвідомлене відчуття несправедливості, яке коїлося відносно галузі національної політики в Радянському Союзі, а зокрема в Україні, воно наклало відбиток. Насправді я майже в усьому був згідний із системою. Планова економіка – так, однопартійність - так, класова боротьба і необхідність придушення класових ворогів – так (настільки, наскільки я це розумів), але от

у національному питанні якось ніколи із системою не погоджувався, мене навіть у комсомол через це не приймали. Ну я не дуже і хотів.

Те, як я вступив до комсомолу, то зовсім інша історія. От... ну що... Ще мені пощастило, що в десятому, здається, класі друг, власне, дав почитати на три дні «Меч арєя» Івана Білика, і потім я як такий відомий зануда, я його мусив віддати, прочитавши. Книжка мені страшенно сподобалася, особливо післямова до неї. А я був записаний в історичну бібліотеку, котра розташовувалася тоді, як ми знали, в Планетарії, а не ... От я туди ходив в абонемент і щоразу значить писав вимогу на «Меч арєя», а мені щоразу відповідали: «На руках». Це тривало чотири роки.

І знову таки я переконувався, які є різноманітні способи, є книжка зовсім вилучена, про яку навіть згадки немає, є книжка, яка нібито існує, вона, навіть, у фондах бібліотеки значиться, але на руки її не дають.

Ще одна була така дуже цікава історія, коли в 92-й школі, яку я закінчував, і в якій потім було влаштовано 2 підпали для того, щоби закрити одну з двох україномовних шкіл у центральному районі Києва.. 117 залишилась на Єнгельса, нині Лютеранській, а з вулиці Леніна (Богдана Хмельницького) 102-у треба було забрати. Там влаштували 2 підпали і під приводом того, що небезпечно навчатися дітям її закрили, тепер там Музей літератури. Але я її закінчив за рік до закриття і от, я зараз не пам'ятаю, здається, до того, як я туди перейшов, була чергова кампанія з вилучення неправильної літератури з шкільних бібліотек. Так от вчителі і працівники бібліотеки 92-ї школи не знищили ці книжки, не відправили їх туди, де їх би знищили, а виклали їх у нас у дворі, я мешкав у дворі цієї школи, біля смітника. І хто хотів міг... От в такий спосіб вони врятували, по суті, тих книжок. Я пішов туди, знайшов там російською мовою «Малу радянську енциклопедію» 34-го року видання і «Малу радянську енциклопедію» 39-го року видання. Я взяв от скільки томів там було – однієї було 3, іншої 4. Я почав порівнювати ці тексти.

По-перше це був підручник історії одразу. Ось людина в 34-му році ще Герой революції, в 39-му уже просто цей аркуш, або заклеєний, або вимараний, або

вклеєно якусь нову статтю. І ще мені дуже цікаво було, що в виданні 34-го року була стаття «Україна» чи «Українська Радянська Соціалістична Республіка», я почитав там частину історії, я був вражений, тому що вперше в радянській літературі я зустрів таке формулювання: «1654-го року внаслідок (російською це було) змови козацької верхівки і царату «Україна потрапила в колоніальну залежність..., (ні) під колоніальне панування Росії. Радянський Союз, так, абсолютно не можливо уявити було, що в 70-х, коли це було...

З одного боку, це в мені трошки підбадьорило мої соціалістичні симпатії, що стало доказом того, що і за радянської влади, чи за соціалізму можливо писати те, що є на мою думку правдою. З іншого боку, дійсно змусило відчувати ще гостріше те, що творилося в той час. Ну от...

00.08.06

Потім було навчання на факультеті міжнародних відносин міжнародного права Київського університету з багатьма іноземцями. І не те щоб вони великою мірою впливали на нас, але поскільки були вони у нас по-перше не було такого, наприклад, предмету як науковий атеїзм, у нас, навіть, історія КПРС називалася історією радянського суспільства і викладалася не так кондово як на багатьох інших факультетах.

Навчання провадилося російською мовою, тому що були іноземці, але я якось так собі поклав, що це вимушена перерва, і після закінчення університету я все ж таки знайшов собі роботу, яка повністю була пов'язана з українською мовою і з англійською мовою – це була газета «News from Ukraine» пропагандистський орган, в якому позитивним було лише те, що стиль і манера подачі були знов не оті архитипальні радянські, які нав'язувалися всім іншим.

Десь до 85-86-го року я дуже ретельно змальовував переваги радянського способу життя, єдине, що ніколи не лаяв українських буржуазних націоналістів, тому що, повторюю, залишаючись і зараз багато в чому прихильником соціалістичних ідей, з деякими аспектами я не міг миритися.

Більше того, я після університету, коли ще не міг знайти роботу, я вступив до аспірантури і мені дали тему, яка називалася «Критика радянологічних центрів в галузі національних відносин в СРСР», щось таке... Я поскільки не міг знайти роботи був серйозно настроєний на те щоб писати дисертацію, але отримавши доступ до спецхрану, почитавши, що пишуть ці радянологічні центри, я зрозумів, що я не можу їх критикувати. Що практично все, про що вони в цій галузі писали, збігалось з моїми поглядами. Тому я написав одну поганеньку статтю – неправильну. І для того, щоб моєму науковому керівникові не винесли догану, що його аспірант взагалі нічого не робить, я пішов з цієї аспірантури.

Бо захищатися за тими канонами я не міг, а писати так, як я тоді вважав... я не настільки ще був сміливий, щоб так ризикувати.

А потім... Десь з 86-го року ми в редакції (ну, з 87-го то точно) ми з пропагандиської газети перетворилися на інформаційну газету. Нам було легше, тому що ми виходили англійською мовою і на нас не так тиснули. Хоча цензура так, але партійні органи, КДБ – ні. Причому у нас було невелике коло відданих читачів у Києві серед інтелігенції, які знали англійську, читали англійською...

Деякі теми ми очевидно стали піднімати, навіть, раніше за «Літературну Україну». Ну але тут маємо мати на увазі, що на них і там на інших тиск був набагато більший, тому що вони становили реально більшу загрозу, а ми ні.

Потім – Товариство української мови, я був серед засновників, насправді єдиний етнічний росіянин і, чим я пишаюся і розповідаю за кожної зручної нагоди, саме я наполіг, щоб воно називалося не Товариство рідної мови, а Товариство української мови. Тому що я вважаю, що рідна мова – це деякою мірою біологічне і, коли ми ведемо мову, не тільки в українських умовах, що якусь мову треба знати, тому що вона рідна, це усуває нашу волю вибору.

І саме українська мова важить для цієї країни як білоруська для Білорусі, чеська для Чехії, тому що вона українська, так – це мова цієї країни, а далі вже йде визначення волі людини, вона її обирає.

Для мене українська не стала рідною, але вона як і для багатьох моїх співвітчизників стала мовою вибору. Для мене це набагато цінніше ніж питання рідної..

Я був у Комуністичній партії.

А в який саме період?

Зараз я скажу... Це ще був пік застою – 82-й рік, я вступив кандидатом, а потім членом комуністичної партії. І не приховую, що робив це також із міркувань забезпечення собі кар'єри чи просування по роботі і так далі. Тут немає жодних сумнівів. Я не йшов у комуністичну партію, щоб підривати її із середини і таке інше.

Була у мене з батьком дуже цікава розмова. Батько був доцентом у Київському інституті інженерів цивільної авіації, і як людина корінням у Росії, як людина, яка вісім років воювала, ну 3 роки воював, а 5 років потім дослужував після війни, як людина, яка потім потрапила в цивільну авіацію, у нього не було потреби знати і використовувати українську мову. У нас із ним деколи на цьому ґрунті виникали суперечки.

Але одного разу він мені сказав: «А знаєш сину, чому я так і не вступив до комуністичної партії?» (що от би йому якраз би це було б дуже-дуже корисно, він би професором став зразу). «Ні, – кажу, – батьку, чому?» «От, – каже, – уяви собі: 44-й рік, фронт від Білого до Чорного моря (а він служив механіком наземного обслуговування літаків у полку штурмової авіації) і ми слухаємо зведення ради інформбюро, і нам щовечора чи щоранку кажуть, що от на цьому тисячкілометровому фронті за день запеклих боїв Червона авіація знищила там 100 літаків, при цьому втративши 4, а в наш полк у цей день не поверталися по 5, по 10 екіпажів. І от, – каже, – відтоді я собі сказав, з людьми, котрі так брешуть, я не хочу мати нічого спільного».

Я думаю, що якраз типова історія для багатьох людей, які ну не відмовлялися від країни, але відмовлялися від достатньо щільного співробітництва із системою. Ця історія на мене справила глибоке враження щодо того, як працювати журналістом. Це для мене показник, як брехня вибиває з лав потенційних прихильників і робить їх якщо не ворогами, то принаймні там пасивний спротив викликає, або несприйняття і таке інше. Ну от...

Потім я завербувався на BBC, з 1992-го року працював там. Але багато дало з точки зору розуміння технологій журналістики, причому технологій як технічних, так і там в збиранні матеріалів, написання. І дало дуже велике натхнення, тому що коли я приїхав туди, я переконався, що принципи і методи, за які в Україні так багато колег, в тому числі і я, реально боролися і працювали і набивали собі гুলі і т. д., вони виявляється працюють, вони є, і ясно, що для цього потрібно багато часу і зусиль.

Це було значить те, що в Україні ми ідемо правильним шляхом. Потім повернувся, працював на телебаченні, двічі був знятий з керівної посади на ТСН на 1+1, потім втратив роботу ще раз на телебаченні. На 1+1 там можна сказати з політичних мотивів, то на новому каналі – це просто була зміна власника.

В хвилину розпачу прийняв знову запрошення приїхати до Англії, працював там 5 років, потім приїхав в Україну ще як працівник BBC 2 роки працював. Ну а настав час повертатися я дуже не хотів, я шукав собі гідне місце роботи, щоб залишитися тут. І тут надійшла пропозиція із ICTV на «Свободу слова», я за неї радо вхопився, 9 років там.

Але радіо тягло, тягло й тягло... І в тринадцятому році влітку сталося так, що до мене прийшли одночасно, майже одночасно – з інтервалом у три дні, троє людей, які сказали треба робити радіо. Я подумав, що недарма такий збіг, оскільки я там насправді знаюся на радіо. Сказав: «Треба...» Об'єдналися і з літа 2013, зараз літо 2016-го, майже 3 роки минуло, але нам вдалося створити реальний засіб масової інформації, який уже помітний на українському загальному тлі, причому починали ми зовсім без грошей, без жодної

політичної чи бізнесової підтримки. Ну от для мене це одним із виявів того, що люди, які чітко знають, що вони хочуть, мають наполегливість і певні знання, і навички вони здатні в своїй країні як, напевне, і влюбій іншій домогтися свого.

Трохи хочу повернутися до попереднього періоду, коли ви розповідали про свого батька, і цей момент, коли він вам розповідав про свою недовіру системі, то чи це був такий поодинокий випадок у вас у сім'ї, чи відчувався в сім'ї дисонанс із системою, чи ви все-таки зростали із гармонійним відчуттям того, що відбувалося кругом?

Ну мене завжди ятрило оце питання національне, причому не лише на прикладі України. Я багато читав з цього питання. І ще одна насправді дуже важлива подія була. Колись мені було років 13, а бабуся мені сказала ходи до радіоприймача і ти зараз почуєш таку чудову мову, якої ти раніше не чув, вона увімкнула Мінськ, я почув білоруську літературну радіомову, я негайно ж просто закохався в неї, і від тоді я став читати білоруською.

А в родині у нас там цікава така ситуація, що в мене обох дідусів не було, а мій сурогатний дід був чоловік моєї тітки втретіх, вона сестра вдругих мого батька, і він був єврей Яков Абрамовіч Смоленский. І я змалечку був причетний і до цієї культури, хоча він був і світський єврей. Це була людина, я більше таких не знав, хоча напевно такі були. Його усі родичі були винищені під час війни, він воював, він був дуже доброю людиною. При цьому якось всі знали, що він єврей, але я ніколи не думав про нього як про єврея, я думав про нього як про дедушку Яшу.

І моя бабуся Ніна мешкала в комунальній квартирі з двома сусідками єврейками – Геня Гавріловна і Фаїна Михайловна. Я ще пам'ятаю, як у парку Шевченка люди на ідиші розмовляли. І пам'ятаю одну сцену, десь 73 рік була війна на (нерозбірливо) висотах, біля метро Хрещатик молодий такий чоловік семітської зовнішності купував газету, а на нього хтось образливо висловився, він дуже гостро на це зреагував, агресивно. Але до того у мене була дуже повчальна історія.

Мій друг ще в російській школі Паша Юровський, ну Паша і Паша, Юровський і Юровський, я тоді не розумів, що, по сутню, єврейське прізвище, ми дружили абсолютно, троє нас там було. І якось ми з ним потрапляємо разом в піонерський табір. Перший день, іде збирання анкетних даних. І запитання до хлопця 11 чи 10 років: «Національність?» Паша каже: «Єврей». А я просто, тому що в мене родичі євреї: «Паша, так ти єврей?» І такий біль в очах: «Да, я єврей, ты что больше не будешь со мной дружить?»

Ну, ми швидко залагодили цю ситуацію. Але це був ще один з таких маленьких випадків.

Мій дід, батьків батько, був директором оборонного підприємства, причому з червоних директорів. І в 36-му чи в 37-му році його відрядили до Іспанії, він там налагоджував оборонну промисловість республіканської Іспанії, повернувся із орденом Червоної зірки, а перед війною закримів у табір як шпигун, франківський шпигун. Щоправда оскільки він ні в чому не зізнався, йому й не було в чому зізнаватися, то в листопаді 41-го його випустили, бо була потреба у фахівцях такого..., там призначили на відповідальну посаду, але директором він вже ніколи не був, тільки заступником директора. Про цю історію я дізнався уже десь у 80-х роках. Тобто якісь такі моменти були, були... Батько відверто часто критикував радянську систему, у нього була улюблена приповідка, ми мешкали там, де зараз метро Театральна, бере авоську і каже: «Я пошел к барату Володе». Я колись малий був і кажу: «Батьку, в тебе ж брата нема?» Він каже: «Все ж люди братья, Владимир Васильевич Щербицкий – наш брат». І він ходив на Липки, де кращий гастроном був, отаке...

А щодо релігії, яке у Вас було виховання?

Ніякого. Ніякого релігійного виховання. У мене таке враження, що, навіть, мої бабусі, я ж кажу – дідусів я не пам'ятаю, припускаю, що батьків батько релігійним зовсім не був. Я не пам'ятаю, щоб одна або друга моя бабуся молилися чи ходили до церкви, ні, не кажучи вже про батьків. Не було релігійного виховання ніякого, але і не було активного нав'язування атеїзму. Нейтральна була атмосфера.

А от коли ви виїхали в Англію перший раз, чи було у Вас таке, що ви вирвались за кордон із радянської системи?

Ні, ні, ні, 92-рік – це вже не радянська система, мене навпаки там здивувало дещо, що мені видавалося занадто і дисциплінованістю, порівняно із тими порядками, які в нас тоді були. Ну, скажімо, шкільної форми у нас тоді не було, а там всі діти ходять до школи і хлопчики, і дівчатка в певній формі. Алкоголю в нас тоді можна було купити коли і де завгодно, а там чітко години. Ну, і всяке таке, ні, такого не було. Знов таки – це був певний період депресії в мене, тому я і поїхав. Ну, і робота була і вигідна, і цікава, це було реально із мого... поправити не тільки своє матеріальне становище, це була змога забезпечити, допомогти і батькам, і братові, і ще деяким родичам. Ні, такого не було відчуття. Відчуття саме звільнення було в 88-89 рр., коли тут у тому числі із моєю участю усе відбувалося.

Тоді переходимо до наших революцій, і наскільки я зрозуміла, Ви поїхали в 92-му, але в 91-му, під час подій, пов'язаних із здобуттям Україною незалежності, ви були тут. Що ви пам'ятаєте з того періоду, з того моменту, чим ви тоді займалися, професійна діяльність була з чим пов'язана?

Постійно писав про те, що відбувалося в Україні. Пам'ятаю колись, рік це може 89-й, може 90-й був, тоді Леонід Кравчук ще працював в ЦК КПУ щось сказав про те, що у Львові піднімає голову націоналізм, чи щось таке. Я зразу поїхав до Львова на величезний, там якраз був, мітинг Народного руху перед університетом, зробив звідти репортаж, що все тут нормальне явище, ну, на мою думку, люди висловлюються те-се, п'яте-десяте. Ми тоді працювали, я вважаю, дуже по-нормальному. Одночасно я брав участь у політичному житті.

Я ж кажу, Товариство української мови, тоді це було, політична діяльність – я був членом установчого з'їзду Народного руху, більше того – я був членом такої цікавої організації як Народна спілка сприяння перебудові. Вона була організована практично одночасно з Народним рухом, якась різниця в тиждень і то, мені здається, НССП була раніше, може я помиляюся. А потім саморозпустилася для того, щоб не заважати Народному руху і члени увійшли

до... Організатором був Олексій Гарань і ще там кілька – Олександр Ємець був в НССП, Олександр Заріанов і т. д. і т. д. Я був кандидатом самовисуванцем на перших альтернативних виборах до Верховної ради і був на 6 місці серед 7 кандидатів в нашому окрузі. І це було дуже корисно і цікаво і тут у мене не було жодних сумнівів, тому що я знав, що це експеримент і я робив це задля того, щоб довести багатьом людям, що можна це робити, потрібно це робити.

00.30.30

А от далі у мене вже була помилка, я став відомий, принаймні в Києві... То були вибори на з'їзд народних депутатів СРСР, а тепер ішли вибори до Верховної ради УРСР тоді ще. Тут мене почали висувати трудові колективи. Там не вийшло, там не вийшло, в Залізничному окрузі вийшло. І помилка моя була в тому, що я повірив, що я можу перемогти. Насправді не міг я тоді перемогти, там була своя дуже цікава ситуація з Григорієм Омельченком і Генералом Духовим, але отам невдачу я переживав гірше ніж вона на те заслуговувала.

Але я пройшов до складу Ленінської районної ради. І ми тоді по-друге перейменували Ленінський район на Старокиївський, дуже довго обирали голову ради. У нас там були прихильники Народного руху, були прихильники Компартії, біли там ті, хто посередині. Дуже цікава була історія. В той же час відбувалася оця Революція на граніті. І я пам'ятаю, що ми ухвалили тоді рішення про надання матеріальної допомоги цим учасникам студентського голодування і якісь там ковдри і медикаменти ми їм від імені нашого району надіслали. Ну, отаке.

Все таки ви були активним учасником і суспільного і політичного життя, навіть опозиційного, якщо брати до уваги той же самий Рух, чи оця от Революція на граніті, що було її, як Вам здається, причиною? Чи вона була таким логічним моментом попереднього руху, чи вона була таким випадковим явищем, як Вам здається?

Мені здається, що це такий досить логічний був феномен, коли особливо молоді люди і більшість із них, на мою думку, були прихильниками лівих поглядів тоді, або інтуїтивно лівими, а потім частина з них трансформувалася в правих, ну це теж логічно, які хотіли підігнати події. І вони вирішили... та, я дуже їх поважаю за це, тих них, якими вони були тоді. Вони вийшли, вони ризикнули собою, вони показали, що небайдуже це, хтось із них не послухався своїх комуністичних очільників, хтось націоналістичних очільників.

Дуже цікава, до речі, була така суміш об'єднання людей, які вийшли з різного середовища, але об'єднаних як громадяни, от вони хотіли як громадяни рухати цю Україну вперед. Тому я думаю, що це мало статися, ну може не в такій формі, але оця невеличка група молодих переважно людей мала щось зробити, вони мали або голодувати на граніті, або здійснити прапор український там не просто десь, а над Верховною Радою чи щось, або, навіть, захопити невеличкий арсенал зброї. Щось на кшталт, як звали цього... Браун, котрий підняв свого часу повстання на визволення рабів у Сполучених Штатах, маючи там 12 чи 13 людей, які.... Мені здається, що це була така от акція.

Оця от революція вони пришвидшила ті процеси, які потім почали відбуватися? І чи варто її називати революцією?

Вони пришвидшила, хоча на мою думку жодна із тих 3-х революцій не є революцією насправді. І можна вживати цю назву лише як таку привабливу.

Революцією, на мою думку, був цілий процес, що відбувався в Радянському союзі тоді в цілому, і в складі цього процесу ті процеси, які відбувалися в багатьох союзних республіках, Українська революція як зародження масовості Народним рухом і там суміжними рухами і зрештою здобуття Незалежності – оце була революція справжня. Тому що до речі внаслідок неї, ну я марксист, так, великою мірою змінилися власники засобів виробництва, змінився спосіб виробництва. А Революція на граніті була лише епізодом. Приблизно, як ми ведемо мову... Недарма ж Ленін називав жовтневий переворот, а не Велика жовтнева соціалістична революція, тому що там ті десять днів, які струсили світом – це лише епізод, а революція насправді тривала набагато довше.

Перейдемо вже до Помаранчевої революції. Як Ви пам'ятаєте її, де Ви були, і яке Ви до ти подій, можливо, мали відношення?

Сталося так, ну, я тоді ж працював у Лондоні і якесь у мене було відрядження в Україну. Я мав підготувати кілька матеріалів і повертатися до Лондона, а тут спалахнули масові протести, демонстрації. Я подзвонив сказав: «Залишайте мене, я буду про це розповідати». І так щодня я виходив у ефір українською, російською, англійською мовами, розповідав про те, що відбувається. Були дуже такі непрості моменти, коли... були ж там прихильники помаранчевих, а були прихильники біло-блакитних, і йдеш поміж них виконувати роботу і ті тебе ганять, і ті тебе ганять, і кожне кличе на свій бік, а ти хочеш, а не можеш. І тоді значить: «Ти зрадник, ти ізменник, то-сьо, п'яте-десяте...» Насправді це була дуже, дуже хороша школа така.

Що було для мене особливо цікаво, колись я пішов... в основному то працював на Майдані, але ясна річ, і під ЦВК ходили. Опинився під ЦВК і раптом я бачу, а там люди з того 89-го і 90-го року – Юра Сахно, Валера Мошковський і т. д. Зараз їх уже забули, а вони вкінці 80-х досить в Києві принаймні були досить помітні. І вони знову там. Насправді це виявилось і під час Революції Гідності, коли люди активні і з кінця 80-х, і з Помаранчевої революції теж опинилися там. Ну от я пам'ятаю, що я тоді собі дуже-дуже відморозив собі великого пальця на правій нозі, тому що реально через кожну годину, або навіть через півгодини включення, включення, включення. Стоїш на Майдані, заходиш погрітися на вихід на Інститутській, тоді доця мені цей палець цибулею вареною рятувала і все таке.

Якщо пригадати ті враження, які були на той момент, Вам як видавалося, що відбувається, чи було відчуття того, що якісь кардинальні зміни?

Була надія, відчуття було... І чесно кажучи був оптимізм, можливо я навіть дещо не справедливо сприймав сторону, яку я умовно зараз називаю стороною Кучми, і трохи їх фарбував у більш чорну фарбу, ніж вони на те заслуговують, а крім того ... ну, насправді я Ющенку ніколи не довіряв. Тому що я добре пам'ятав той лист, котрий він підписав раз, де називав, де

порівнював тих, хто протестував проти Кучми, з фашистами. Але багато було дуже цікавих людей в цій компанії, і багато було реально просто простих так званих людей, які дуже хотіли змін. І знаючи на попередньому досвіді, що ініціатива простих людей може приводити до великих зрушень, я симпатизував Помаранчевій революції, мені було іноді дуже болісно, що я не можу собі дозволити в силу професійних обов'язків відверто висловитися на цю тему. І надія була велика.

00.40.44

А ви пам'ятаєте, ви в цей час працювали на ЗМІ, чи спілкувалися ви з провідними політичними особистостями, чи враження у вас якесь залишилося?

Тоді ні, я працював в гущі народу, я робив репортажі з місця, я насправді це люблю найбільше. А очільники тоді на Майдані практично не з'являлися. Це не те, що було в 13-14-му році, от там уже я працював і бачив практично всіх, і не тільки бачив, а брав з ними інтерв'ю, дуже цікаві моменти.

А як Вам здається, уже із теперішньої позиції, хто із політичних лідерів, чи опозиційних, чи може тих, хто був при владі, кардинально вирішували долю тієї революції?

У мене немає жодних прямих доказів, аналізуючи ситуацію, я думаю, що насправді була домовленість між оточенням Кучми і оточенням Ющенка. Про те, що владу буде в той чи інший спосіб..., ну не зразу ця домовленість виникне, що вона буде передана Ющенкові, його оточенню за умови, що не буде переслідування Кучми і його людей. Я думаю, що це було так, хто з них там реально все це вирішував, не знаю, але трошки, скажемо так, дуже побіжне знайомство з Кучмою і тими, хто ближче до нього, зрештою переконало мене, що Кучма розумніший ніж нам багатьом здавалося.

Скажіть, будь ласка, Помаранчева революція була дуже велелюдна, дуже багато людей вийшло так спонтанно, що було тим мотивом, що люди вийшли так масово?

Ну, перше насправді те, що потім на мою думку спонукало і Революцію Гідності, а саме те, що з багатьма людьми..., ну, зневажили їхню думку – це раз, по-друге, українці надто довго не робили великої справи спільно і тут вона раптом з’явилася. Я і в Помаранчевій і в 13-14-му рр. вважаю, що провідним чинником була все ж таки ініціатива мас, і це були маси, народні повстання або рухи, або що... Організаційний чинник був присутній, але він відіграв другорядну, а то і третьорядну роль. В основному це громадянські почуття українців. Я до речі до певної міри і з того боку, особливо в 13-14-му. Оце нарешті раптом у мільйонів людей з’явилася спільна справа, причому вона була пов’язана не так з ліквідацією старого режиму, як із встановленням нового. Раптом з’явилася оця надія, та, після того один мій друг, коли Кучма приходив до влади, особливо вибори, де він Кравчука переміг, він сказав: «У мене враження, що насувається щось сіре». Це була алюзія звісно на «Важко бути богом» братів Стругацьких, але певний час, мені здається, що така от сірість в суспільній свідомості асоціювалася з Кучмою і його оточенням. Ну вони для цього давали певні підстави звичайно. А тут раптом, не дарма ж Помаранчева, яскраве, і от не те, що полетіли як на вогник, а людям захотілося розмалювати власний світ в яскраві кольори, і підходили до цього по-різному. Тому я думаю, це була просто жити, просто існувати.

Скажіть, ви все-таки багато спілкувалися за кордоном і мабуть вперше так активно втрутилися в наші внутрішні події іноземні політики, як Ви вважаєте, яку роль вони відіграли у тих перемовинах, у тому, як закінчилась ця революція?

Для мене все ж таки вони, я думаю, що вони відіграли вторинну роль, не другорядну, але вторинну. І в основному все вирішувалося між українськими клана, і напевне збільшує до речі участь у них впливом російських учасників, ніж західних учасників. Я думаю, що в тому випадку, як до речі і у випадку 13-14-го рр. українці самі вирішили свою долю, але нажаль часто-густо на підставі неправильної інформації. Думаючи, що вони роблять одне і приводять до влади когось одного, вони перебували в самообмані, ну ми перебували в

самообмані. І більше того, вони, навіть, не передбачали наслідків усунення від влади, особливо в 13-14-му році, того, кого вони усували від влади.

Якщо, мені здається, в Помаранчевій революції зрештою зміна влади відбулася за неявною домовленістю, то в 13-14-му якраз зміни влади за домовленістю не вдалося досягти, вона була зірвана і я насправді думаю, у мене 2 тези є: по-перше, протистояння на Майдані могло бути припинено раніше і опозиція могла потім змістити Януковича в демократичний спосіб – виборами, для цього просто треба було працювати набагато ретельніше, ніж вони були готові до цього. І друге, повалення Януковича саме в той момент було вигідне на сам перед Росії. Саме в той момент. В принципі вся ситуація була спровокована Росією, починаючи з літа 2013-го.

Ми вже перейшли фактично до нашої останньої революції. З огляду на те, що вона і набагато довша була по тривалості за попередні, і Ви в Києві були, і Ви були задіяні і в журналістику, і певною мірою в політичне життя, розкажіть, як у Вас починалося включення у ці події, і як далі Ви працювали?

Ну як, в день, коли стало відомо, що не підпишуть асоціацію і йде розворот на 180 градусів, я без всякого фейсбука просто пішов на Майдан і вирішив вийти знов таки з Інститутської, спуститися вниз, щоб зразу побачити, що відбувається. По дорозі мене ще перепинила знімальна група Стб і записала коментар на тему: «А що відбувається?». Я дав абсолютно неправильну оцінку, бо я трактував хід Януковича, я припускав, що це може бути спосіб усунути Азарова. Тоді дуже велика ішла опозиція Азарову, у тому числі в Партії регіонів, а він і сам потужний і прихильників у нього було чимало.

00.50.14

Ну, в усякому разі те, що від асоціації відмовилися устами Азарова, могло бути використано для того, щоб звалити на нього всю провину, поставити нарешті на чолі уряду таку людину більш сучасну ніби то і т. д. От я думав насправді спершу, що це може бути такий варіант. А потім, потім ми почали, ми тоді ще не були в ефірі як Громадське радіо, ми почали спершу збирати голоси

учасників, ставити в Інтернет, започаткував це Кирило Лукеренко, наш головний редактор, решта – ми підхопили. Так сталося, що я був на Майдані, збираючи голоси учасників, за півтори чи дві години до побиття, коли було сказано, що акція ніби то згортається там переміщується те-се, я записав тоді важко зараз пригадати, пам'ятаю, що Бутусов там був і Наєм там був, ще кілька людей. І Порошенко там був, ну я не пам'ятаю, чи я його записував, здається він там стояв, щось я записав, але не спеціально.

І я собі пішов і дав це на Інтернет, пішов відпочивати. А вранці зателефонував мій студент з Маріуполя Іван Сеніпал. Вірніше як, я прокинувся, дивлюся в мене кілька викликів від нього, і я відтоді довго-довго вже не ставив телефон на мовчазний режим, я подзвонив: «Ваня, що таке?» Він каже: «Я під Михайлівським собором, відбулося тето, тето...» І так я дізнався про цей розгін. Ну насправді рано чи пізно це мало статися.

І ми далі працювали, а далі настав дуже, дуже цікавий момент, який якраз для мене є одним з виражень об'єднання людей з низу. 1-ше грудня, мене запросили до Педагогічного музею в Будинок вчителя модерувати якийсь важливий але досить академічний захід «Розвій української культури», і я туди вирушив, бо там були поважні люди, і Євген Сверстюк там був і ще кілька... звісно з диктофоном, щоб за одно Сверстюка записати. А, Патріарх Філарет..., а це ж мільйон народу і так хочеться, ну, вже ж обіцяв, треба зробити, а мене так туди тягне все... І нарешті воно закінчилося, половина заявлених гостей не прийшли, бо пішли на Майдан.

Я виходжу, і тут мені дзвінок від Кирила Лукеренка, каже: «Європа плюс пропонує нам хвилю». А це наші друзі, ну, вірніше його друзі, мої знайомі, теж наших кількох людей з радіо знайомі Люлія Бурковська і Денис Кубряк. Вони їхали машиною на своє радіо розважальне і прокрутили ФМ-діапазон, і виявилось, що в Україні нічого не відбувається. От просто в ФМ-діапазоні – привіт з Троєщини, там – у нас класна погода... А в них є відчуття, що треба робити, а немає навичку суспільно-політичного мовлення, і в них є хвиля. А

вони знають, що в нас є навички, а немає хвилі. І от це був для мене один з прикладів того, як можна і потрібно об'єднувати зусилля.

Вони подзвонили і кажуть: «Ви готові вийти в ефір?» Кирило каже: «Ми готові». Ну і через 40 хвилин я оце як був у краватці і піджаку, сидів при мікрофоні і ми почали наш... називалося воно «Євромайдан онлайн» – щодня чотири-шість годин прямого ефіру із напівпідвальної студійки в ресторані на Шота Руставелі. Ми приводили людей з Майдану і з Антимайдану іноді, дуже-дуже цікава і інтенсивна була робота і звісно «Європа плюс» ризикували, Нацрада їм зробила одне чи два зауваження, бо ми порушували право їхньої ліцензії звичайно, там має бути розважалка, музичка, а тут на тобі... Ми правда музику теж уже почали пускати, тому що на Майдану було багато виконавців, і я запровадив таку рубрику музичну «Голоси Майдану». Ми приводили їх в студію, вони там щось грали, співали.

Потім була невеличка перерва, тому що ясна річ, коли ми заскочили на цю хвилю, то рекламодавці почали казати їм: «А що це таке?». І ясна річ, що у них зменшилися надходження, і вони почали нести збитки, і ми реально там на Різдво щось зробили перерву, щоб вони могли бодай... Ну, правда люди постраждали фінансово, потім ми знову до них повернулися, потім переїхали вже на Татарку, але в основному працювали з вулиці Шота Руставелі.

Я все ж таки в основному як журналіст працював, особливо як репортер Громадського радіо. «Свобода слова» залишалася, ми теж там, я вважаю, робили корисну справу, але то була справа організована давно запущена все, а це була от ініціатива наша, великою мірою і ризикована. Не в тому сенсі, що там... кожному могло перепастися, а ризикована тим, що вкладення цих зусиль могло насправді ні до чого не призвести. Але, ну, в принципі ми знали, що робити.

І от одного разу... У нас ця рубрика була «Голоси майдану», Кирило її тоді запровадив, і так, і так, і так, а тоді я думаю, а де ж голоси антимайдану? І я пішов на антимайдан, і не зразу, але отримав змогу пройти в середину, і

зробив там теж те, що називається опитування без коментарів, і ми виставили його в Інтернет, і воно раптом набрало рекордну кількість прослуховувань.

Це насправді було дуже показово, аудиторія в нас в основному була майданна, але їм важливо було знати, що думають ті люди. Потім ми туди теж пару разів ходили.

Яке у Вас враження було від тих походів, і що люди казали?

Враження різне, я абсолютно переконаний, що частина людей, які на антимайдані, були там абсолютно щиро, на захист свого розуміння, якою має бути Україна. І у мене до тих людей є велика, велика повага. А були там і відверті бандити, ну що скажеш. А були і ті, хто реально просто хотів заробити грошей. От пам'ятаю, такий я висновок роблю, якраз Михайло Допкін, це вже по-моєму лютий був, десь 14-те лютого, хтось там оголосив про створення антифашистського фронту, який буде боротися проти іноземних загарбників і окупантів на Українській землі, і всяке таке... Ну, звісно, все це було російською мовою. І я тоді пішов на антимайдан і запитанням: «От, є така ініціатива, як Ви вважаєте, кого мав на увазі Михайло Допкін?» Ну, хтось посилає, хтось повністю серйозно починає відповідати, один дядько каже: «Та он себя имеет ввиду, я его знаю, там 20 лет уже знаю». Кажу: «І ви готові оце...?», - «Да, конечно, Миша Добкін, там те-се...»

Різні люди там були, і коли, скажімо, там були вчителі, або агрономи з Херсонщини, ну не за гроші вони там стояли, не за гроші. Ясна річ, що їм там давали на проїзд, але знову таки не кожен може собі дозволити... А були відверті такі бандюки, ну що поробиш.

Вражало те, що от приходиш до них і кажеш: «Ну, чого ви тут стоїте?» – «Ми захищаємо Україну (ну переважно російською мовою) від фашистів, від тих і тих...» – «А де ви фашистів, значить, бачили?» Вони: «Там на Майдані» – «А ви з ними розмовляли?» – «Ні, не розмовляли». – «А чому?» - «Який сенс з нами розмовляти?» А потім прикро було, якщо ти таке чуєш від тих, хто на Майдані.

Хоча там людей, які намагалися говорити з антимайданом, було більше. Але були і такі, що теж: «Вони всі запродавці там москальські, те-се п'яте десяте...»

00.60.51

Ну що, ще може дві історії. Ми працювали, знаєте було дуже цікаво насправді, коли приходиш до Будинку профспілок, ну, там брифінг Яценюка, брифінг Кличка, а потім потрапляєш в якийсь бічний кабінетик, а там раптом Жванія сидить. – «А що Ви тут робите?» – «Та я вже давно отут». А ніхто про це не знає. Або там Порошенка десь зустрінеш, і такого рішучого і сповненого якби революційного азарту. І Яценюк... І чесно сказати, вони мені – Яценюк і Порошенко в ті дні дуже, дуже подобалися, ну і дехто ще інший.

І залишаючись скептиком і до речі не поділяючи того загального захоплення ніби-то новою природою цього Майдану порівняно з попереднім, я все ж таки припускаю, що а раптом цього разу вони щирі.

Політики, маєте на увазі?

Так, так. Коли спостерігав за ними буквально на відстані руки, ну здавалося, що як же можна в такому середовищі та мати на увазі якісь приховані наміри і все таке. І я от не вважаю, що цей Майдан суттєво відрізнявся від попереднього. Все, що було на цьому, було в тому, просто його вчасно не розгледіли, його вчасно не піднімали так на щит. За боку революційних сил ще теж не було розроблено такої пропагандистської стратегії, якою вона вже була в 13-14-му рр. Самоорганізація була на Помаранчевому майдані, самопожертва була на Помаранчевому майдані, і так само насправді люди в Києві несли ...я ж це все бачив на власні очі. Але цього разу цьому було приділено набагато більше от, я думаю, пропагандистської саме уваги.

Ви вже почали говорити, чим відрізнявся цей майдан від іншого. Все таки цей переріс у таке силове протистояння, і було багато жертв, оцей етап... він стався тому, що не було вчасної домовленості? Чому люди пішли на такі крайні методи? Тому що життя – це найцінніше і при тому, що ніхто не думав, що українці здатні іти до такого кінця.

Ну от коли ми кажемо ніхто, або всі, ми впадаємо в певний гріх, так?

Так.

Українці здатні, ми маємо масу прикладів в нашій історії. Українці здатні на самоспалення, і українці здатні на жорстокість до інших. Самоспалення, яке відбувалося десь на горі, або на Хрещатику – це не менший акт, ну це одне таке. Ми творимо собі міфи часто-густо, да, спершу нас там радянська ідеологія виховувала, що українці є бездержавною нацією. Потім ми у відповідь на це почали відлічувати українську державність навіть не з Київської Русі, а пішли там в Трою і т. д. і т. д. Чому, тут ми по-перше маємо визначити термін люди. Якщо ми маємо під терміном, або означенням люди тих, хто був на майдані, то їх змусили до насильства у відповідь все ж таки більшою мірою, хоча на Майдані теж були ті, хто ... я от досі не знаю, це були провокатори, заслані агенти, чи занадто ентузіастичні революціонери, які були зацікавлені в тому, щоби було насильство.

Але владна сторона звичайно, я думаю, що основна провина за насильство і смерті лежить на ній. Хоча з іншого боку, от уявімо, ну що уявімо, згадаймо, як і в 2004-му році, умовно кажучи територія бойових дій отакуська, ну гаразд цього разу вона уже поширилась, ми знаємо епізоди, коли тітушки нападали, коли на тітушок нападали там в околицях і таке інше. Але по суті, три місяці, так, триває уже і збройне в тому числі протистояння і ніхто нікуди. Кругом тисячі вояків і міліціонерів, якщо є бажання, то знести Майдан можна елементарно. І навпаки, якщо є бажання з цього боку, то є каналізація, дахи, прохідні двори... міська війна, то можна обійти і вдарити в тил. І ні ті, ні ті цього не роблять.

Частково я це відношу за рахунок того, що постійно йшли контакти між владою і опозицією, частково це те, що люди насправді не хотіли... люди, рядові учасники, ані протесту, ані придушення протесту цього не хотіли, але я вважаю, що і в тієї, і в тієї сторони були способи блискавично розв'язати проблему за наявності бажання.

Для мене дуже символічним, не символічним біли два випадки. Один з них... Я познайомився на одній з барикад з двома фермерами із Бобринецького району Кіровоградської області. Один з них потім став відомий цілій країні, бо це Віктор Чмеленко – Герой України, і другий – Олексій Цоколов. Вони були такі різні, Віктор худорлявий, майже завжди серйозний, Олексій такий здоровецький і завжди усміхнений, голос такий, голос сякий. З Олексієм я зробив два інтерв'ю для нашого радіо, а з Віктором, ми хоч і бачилися щоразу, коли бачилися з Олексієм, я все думав трошки згодом, трошки згодом. Ну і він не такий був як Олексій, мені здавалося, що з Віктором треба якось серйозніше підготуватися, не просто набігу як з Олексієм це робити.

І от 19-го, здається, лютого... а ми тоді уже щось почалися уже ці розстріли і ми на «Свободі слова» вирішили робити позачергову програму в спробі... Ну, ми не часто так реально до когось хочемо достукатися, а там уже треба було достукатися до кого тільки можна, щоб це припинити. І почали зранку її готувати, раптом мені дзвонить Олексій і каже, що Віктор загинув. Я тоді пам'ятаю, я ж виходжу в новини з анонсом програми, я вийшов, мене просто сльози душать і замість написаного тексту я сказав, що от там дзвонили, передали, що загинув Віктор Чмеленко, в нього в руках не було зброї, це правда, ми знаємо, що не було. Він помер на руках у друга. Це от стало для мене доказом того, що якщо ти хочеш щось зробити, то не треба це відкладати, бо ти можеш втратити дуже цінне, що разом із тобою втратить інша людина.

00.70.18

Ми з Олексієм досі звісно дружим. А друга історія загадкова. Ну тут все ясно. Взагалі... а там така історія далі була, це ж знаменита каска Чмеленка, чи шолом з емблемою Євросоюзу, вона загубилася, коли його виносили з поля бою. А потім її Олексій знайшов в одного демобілізованого бійця АТО. Вона, цей шолом, по-суті, воював після Віктора там на фронті, а потім цей дядько забрав його із собою, здається на Закарпаття.

Ну і ще ж живий дядько, якого тоді він своїм тілом прикрив. Він не хотів цього, він хотів його винести, але фактично вийшло так, що Віктор його прикрив.

В один із 3-х днів, ну не в перший, що вже смерті були, тільки я не пам'ятаю, чи в другий, чи в третій день розстрілів я з самого ранку пішов робити репортаж для Громадського радіо. Іду Хрещатиком, якраз я тоді робив деякі репортажі ще англійською мовою, пам'ятаю, наговорюю англійською те, що бачу довкола, дійшов до цього портіка поштамту, там зустрів Владиславу Осьмак, котра цілу ніч була санітаркою, чи медсестрою, щось її розпитав. І тут до мене дядько, обличчя закрите, і каже: «Ідіть звідси, тому що тут будуть знову стріляти». Я кажу: «А звідки ви знаєте?» А він каже: «Я знаю, я військовий». «А якого роду військ?» – питаю я. – «Спецоперації». «А з якого ви боку?» – питаю я. – «Взагалі то я з того боку, але зараз я тут».

Ну як показало, в цей день знову стріляли. І от залишається запитання... «з того боку, але тут»? Це людина, яка за службовим обов'язком мала бути там, але прийшла сюди, щоби когось застерегти, когось попередити, чи це був один із агентів, які діяли. І от я... для мене це дуже, дуже показово біло. Я думаю, що дуже багато ще такого, що нам або належить дізнатися, або ми ніколи не дізнаємося.

А важливо взагалі знати правду про Майдан, про те, що там відбувалося?

Ну для мене немає запитань в цьому, тут важливо це знати, тому що це в тому числі і наш захист на майбутнє, і наша якби нідія, ненадія, а більша ймовірність того, що помилок не буде повторено. Я як і раніше, я ж кажу, я залишаюся на тому погляді, що ціла ситуація з поваленням Януковича у такий спосіб була спровокована російськими спецслужбами, бо насамперед Росії було важливо, щоб це відбулося от в такий спосіб, не через мирні вибори, не через навіть ту домовленість, яка існувала, а щоби надати цьому видимість насильницького варіанту, створити видимість небезпеки російськомовним громадянам. Ну уявіть, як би Росія виправдовувала своє втручання, якби Янукович залишався б у владі. Тому я думаю, що коли почалася війна улітку 13-го року, вони... тут багато можна говорити.

Якщо брати усі три революції, якою мірою прослідковується російський слід у цих процесах, і вплив цієї сторони на результат?

Я думаю, перша революція вона була абсолютно проти інтересів Росії і російське керівництво тоді не було ще настільки КДБіське і ФСБшне, щоби вчасно і вправно на це зреагувати, залишався ще досить потужний вплив людей, які були з Горбачовим. До речі Горбачов, я його дуже-дуже поважаю за це, практично крім його позиції в національному або союзному питанні, бо він так і не зміг усвідомити, що СРСР – це тюрма народів і всяке таке інше.

Тому та перша революція... Росія умовно кажучи захищалася, хоча вона нападала, ми знаємо, або Москва нападала, так. Ну, Москва і Росія – це, на мою думку, вона і є.

Друга революція. Ну, був російський слід, але парадокс, на мій погляд, полягає в тому, що Кучму, який часто-густо в реальних своїх справах був ну, якщо не українським націоналістом, то самостійником, скажемо так, часто сприймали в тому числі і в Росії як проросійського агента. А як виявилось, що ну далеко це не так було. Пам'ятаю, я сам сміявся над цією назвою «Україна не Росія», думав, ну кому ж ти отаку новину повідомляєш. Потім я переконався, що ще багато-багато людей у нас, а тим більше за кордоном цього не усвідомлюють.

Але 2004-й рік, Путін і його оточення ще недостатньо міцні і ще достатньо замиряні із Заходом, щоби не так активно втручатися в українські справи.

От 2013-14-й – це вже імперія переходить у наступ. Перед цим була успішна війна в Грузії. Втихомирена нарешті Чечня. Є всі підстави, а територіальних прирощень бракує. І щоб там не казали, що мовляв Донбас не потрібний Росії, я думаю, що як територія, як символ того, що Росія здатна розширюватися, він потрібний кремлівському керівництву і, перепрошую, для самоповаги багатьох росіян. Це звісно погано робити такі узагальнення, але мені здається, що у народів вихованих у імперському дусі є потреба час від часу переконуватись у могутності власної держави. А що краще переконує у могутності як не територіальне прирощення.

До речі в Грузії формального територіального прирощення не відбулося, та, і Абхазія, і Південна Осетія начебто самостійні держави. А отут уже є Крим, який захоплено і приєднано реально, і тут є Донбас, на якому... ну частина Донбасу, на якому, при всьому тому, що не визнають, що там є російські війська, і навіть, якщо ми станемо на... ну, скажемо, що там доказів немає, але про наявність там росіян із Росії уже й не заперечують. Нехай їх називають добровольцями, хай як завгодно називають, вони там. І це є, по суті, прирощення територіальне, тому я думаю, не в тому, що українці повстали, це був народний рух, тут я абсолютно впевнений. Повстання було народне, повстання було відповіддю справді, де ще там ішлося про гідність... з цим я абсолютно згоден. Це був народний протест масовий. Те як ним скористалися і російські спецслужби... Я не кажу, що не приховали керівництво повстанням, чи що ... але вони дуже вправно, мені здається, деякі пастки запровадили. Я, наприклад, думаю, що був момент на Різдво наше, коли опозиція довела свою спроможність вистояти, і це був дуже гарний момент для того, щоб з розгорнутими прапорами відійти на нормальні міцні позиції і працювати на те, щоб завдати поразки на виборах. І це було цілком можливо. Ну, але здається декому забракло духу, і вони вирішили, що далі протистояння, я не знаю, наскільки вони планували потім цю так звану «мирну ходу» до Верховної ради і таке інше що... Але що далі протистояння буде на користь ... Знов таки, може це в мене відчуття там меншовартості, чи як це називається, не знаю, є такий, напевно, термін. Я, а може з власного досвіду, да, як вихідець із того середовища, я певен, що Росія – велика, велика біда України. І що там не роби, як там не роби...

00.81.09

Є звісно люди... Ще в радянські часи скільки з родичами, в мене під Москвою родичі, трошки є, ну в Ленінграді були. Ленінградські – вони мирніші, набагато.

Скажіть, чи в якусь із цих трьох революцій відбулася зміна системи, чи зміна влади?

Ну, формально зміна влади відбулась. Зміна системи не відбулася, вірніше як, поскільки я Революцію на граніті розглядаю як яскравий епізод загальної революції... Так, якщо розширювати її до меж революції, яка спричинила крах Радянського Союзу, то тоді відбулася, але в Помаранчевій тільки формальна зміна влади, і, на жаль, в цій революції теж тільки формальна зміна влади. Ну що там казати... що відбулося, так це насправді... Знову таки, коли кажуть... у нас яка теза, що в результаті Майдану сформувалась українська політична нація. Я думаю, це абсолютно неправильно, тому що Майдан став можливий, і попередній Майдан став можливий, і навіть 80-ті роки стали можливими тому, що українська політична нація вже існувала. Вона існувала навіть у радянські часи, вона не охоплювала так багато людей, як скажімо зараз, відбулося внаслідок усіх цих трьох революцій кількісне збільшення людей, які належать до української політичної нації. Але для мене, наприклад, цілком очевидно, що не здобула б Україна незалежності у 80-90-х роках, якби не було української політичної нації. В масовій свідомості своїй ще зорієнтований на соціалізм, я припускаю, що більшість все ж таки, але українці – ми хочемо бути соціалістами, але українцями, або українцями і соціалістами. Потім ясна річ відбувається... та... зміни. Оце відбулося, а кардинальних змін ні.

Ну я в цьому все одно вбачаю дуже великий позитив, тому що кількісне переважання української політичної нації в межах населення України – це дуже, дуже позитивно. І тут дуже важливо далі давати раду якось всім цим етнокультурним питанням.

Проблема насправді цікава, я наведу один приклад. Якось у Львові в 80-ті роки в кінці якраз я їздив туди трохи щось про Рух писати. В кафе чи то в барі я почув, як за сусіднім столиком двоє людей – жінка і чоловік російською мовою щось дуже добре говорять про українську культуру і всяке таке. Я прислухався, і так я познайомився із Сергієм Сорокіним, котрий у Львові тоді заснував і очолював Товариство друзів української мови і культури. А потім, коли вже утворилась у нас ініціативна група Товариство української мови всеукраїнське, я до нього... і його знали деякі письменники, звернулися до нього: «Давай, іди до нас...» - «Ні». І от тут ми входимо в дуже цікаву штуку.

Друзьями наче б то й можемо бути, а приєднатися і з ризиком розчинитися – ні. Я таку позицію, з одного боку, розумію. А тут ми маємо дійти якоїсь згоди, до речі знов таки в питаннях рідної мови, мови вибору, того, чи може творена не українською мовою культура бути українською. А я вважаю, що може, а багато хто вважає, що не може. І як нам тут раду дати, я не знаю.

Чи вважаєте Ви, що коріння українських протестів періоду незалежності ще в українській революції 1917-20-го років?

Я не був у ті роки, я не можу авторитетно говорити, тут я веду мову про те, про що я спостерігав. А що 60-ки – це не представники саме української політичної нації, я думаю – так. Ну просто питання тут для мене, це може якось неправильно, не науково, але питання в кількості. Якість була, якість були, ви мені підказали, скажімо в 1917-20-му була до речі і кількість, потім ця кількість штучно була зменшена, трагічно, жорстоко... І зводити виникнення української політичної нації до 3-х місяців майдану, я думаю – це собі ж робити не гідну якусь послугу.

А скажіть про майбутнє, яким Ви бачите його? Якщо виходити із оцих от рухів, які були, вони витікають один із одного, чи вони окремо стоять? Якщо брати логіку розвитку подій, що далі може нас очікувати?

Я думаю, що Помаранчевий майдан і Майдан Гідності між собою пов'язані безпосередньо. І Майдан Гідності виник на підставі того досвіду і тієї навіть механістичної пам'яті, яка в багатьох українців залишилась від тоді. Щодо того Майдану, студентського скажімо, то тут мені здається менше. Тоді навіть я, підтримуючи абсолютно ідеологічно те, що студенти протестували, і навіть голосуючи за те, щоб надати матеріальну допомогу від районної ради, я думав, ну, а чи правильний це метод вони обрали. Це було настільки насправді незвично. І здавалося, що можливо є якісь інші... я тільки потім дійшов усвідомлення, що вони напевно тоді діяли правильно, саме тому що вразило багатьох те, що вони діяли. Але поскільки їхня діяльність тоді не набула такої широкої, я б сказав, масової підтримки, то Помаранчевий майдан, на мою думку, не витікає з того. Він навіть не витікає з Майдану

«Україна проти Кучми». Ну, є зв'язок, є зв'язок, поскільки Помаранчевий теж великою мірою був скерований проти Кучми, хоча він все ж таки був більшою мірою за Ющенка.

Але от в Помаранчевому мені так здається, був такий посил більше «за» ніж «проти». У Майдані гідності посил був спершу більше проти того, що було проти нашого «за», і наприкінці воно вже стало зовсім «проти». Це не означає, що я кажу, що це було абсолютно не конструктивно. І цей Майдан, да, він витікає із Помаранчевого. Як його успіх, так і ті пастки, в які потім втрапили ті, хто начеб то здобув перемогу на Майдані.

00.90.49

Що чекає в майбутньому? В майбутньому чекає загострення протистояння з Росією. На жаль, дуже багато незрозумілого, що буде коїтися між нас всередині. І, мені здається, що в Україні зараз бракує потужного ліволіберального блоку, але його практично немає звідки взяти, тому лівий рух знову таки розвиватиметься у нас такими ярунками, як свого часу були ці протестувальники на граніті, і деякі з них дожили в такій якості і сьогодні – Володимир Чемерис до прикладу.

Я думаю, що Росія нас у спокої не полишить. А ще що я вважаю за потрібне абсолютно сказати, навіть, Вам, хоча Ви або це від мене чули, або самі це усвідомлюєте. Нам треба усвідомити, що біда в Україні була б набагато більшою, якби не ті українські патріоти, які були на Донеччині і Луганщині, які прийняли на себе неймовірний перший удар. Я в березні 2014-го був у Харкові, Донецьку, Маріуполі, Запоріжжі, я на власні очі бачив де була яка ситуація. І саме в Харкові, якщо брати материкову частину, було піднято вперше обласною радою, головою держадміністрації російський прапор, і ситуація була страшенно небезпечна у всьому. А в цей час саме Донецьк і Луганськ, які начеб то мали як стигла груша впасти трималися, люди виходили і чинили і активний, і пасивний спротив – це раз, і другий дуже важливий чинник, на який ми не звертаємо уваги, неучасть у антиукраїнському русі – це теж дуже важливо.

І тоді Росія побачила, що наступ оцей широким фронтом у них не вдається. До речі в Харкові потім, коли вигнали загарбників, туди увійшли євромайданівці, потім їх звідси повиганяли знову. Там же отак усе тривало. Вони агентуру перекинули з семи областей, домоглися кардинальної переваги в силах на Донеччині і Луганщині. І сталося там те, що сталося. Але ті кілька тижнів, навіть місяців, що їм не вдавалося там розгорнутися повністю, вони дали величезний запас часу інакше їхні війська стояли б далеко на захід. Я в цьому абсолютно переконаний.

І в той же час я знаю, що керівництво наше тодішнє... воно, цілком можливо воно й для цього було й причиною, я ж не знаю якими розвідданими вони володіли. Їх могли впроваджувати в оману, враховуючи те, що у наших спецслужб (нерозбірливо), але вони реально не прийшли на допомогу тим проукраїнським силам, які були на Донбасі. Я просто знаю людей, потім я в квітні і в травні бував у Донецьку і в Маріуполі. Як там потрібно було людям, щоби до них приїхали, до них звернулися хтось із Києва і показали, що ми вас не кинули на призволяще. На жаль, цього не сталося.

А позитивного бачення політичного чи суспільного нашого розвитку?

В цілому абсолютно позитивне. Я певен, що здоровий глузд переможе, ініціатива знизу переможе. Я ще під час цього Майдану казав, тільки щоб не зробити так як минулого разу – люди привели гарних хлопців і дівчат до влади і подумали, що за них усе зроблять. На жаль, майже, те саме сталося, хоча зараз от набагато більше людей ініціативно пішли в органи влади. Їх там не дуже люблять приймати, але вони йдуть і мають це все зробити. Все ж таки недостатньо.

І те що, о знов таки, марксистське минуле дається в знаки. Свого часу Симоненко Петро сказав, що Помаранчева революція – це була революція мільйонерів проти мільярдерів. Рух народний не був рухом мільйонерів, але скористалися плодами справді люди того самого класу. І цього разу скористалися плодами люди з того самого класу. І ми всі цьому попустили.

Але досвід набувається, набувається і зрештою ми вистоїмо, Україна буде хороша, і приріст населення відновиться.

Дякую, будемо на те сподіватися.